

September 2021

ASSER HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Asser
Historische
Vereniging

**De aanleg van de Noorderbegraafplaats
Verkeersoffers aan de Oostersingel
Industrie tussen water, spoor en weg**

De aanleg van de Noorderbegraafplaats

Een openbare begraafplaats

In 1823 kreeg Assen een nieuwe gemeentelijke begraafplaats buiten de toenmalige bebouwde kom. Het grootste deel van de negentiende eeuw bleef de Noorderbegraafplaats de enige openbare begraafplaats in de gemeente.¹ Een deel van de begraafplaats heeft zijn oorspronkelijke negentiende-eeuwse karakter behouden. Het maakt de Noorderbegraafplaats tot een uniek en kostbaar monument.

tekst: Bertus Boivin

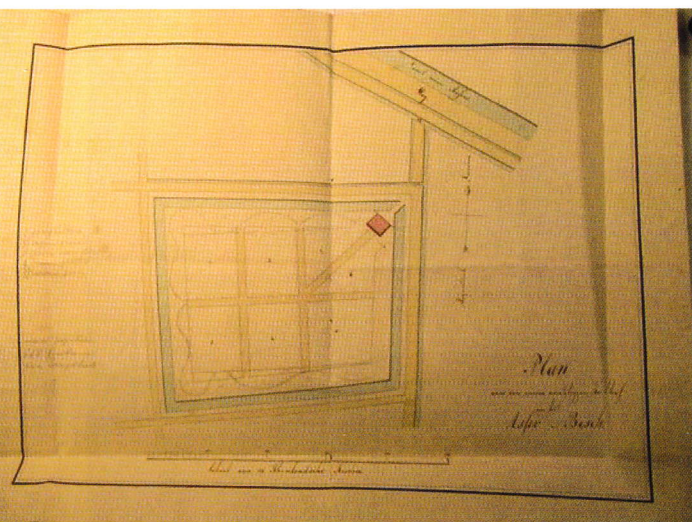
In de zeventiende eeuw begroeven de Assenaren hun doden op het vroegere kloosterkerkhof ten noorden van de Abdijkerk.² Families die het zich konden permitteren, kochten een graf in de kerk. Op 2 oktober 1680 besloten drost en gedeputeerden een fonds in het

leven te roepen voor het onderhoud van de kerk en de omheining van het kerkhof. Voortaan was het tarief voor het begraven van een dode boven de twaalf jaar in de kerk 10 Carolusgulden, op het kerkhof kostte het 36 stuivers.

▲ Recente dronefoto Perk 1 Noorderbegraafplaats. (foto: Guido Hansman)

en de negentiende-eeuwse grafcultuur in 't Stads bosch ingerigt

▲ *Ontwerp Noorderbegraafplaats met poortgebouw.*
(Drents Archief, gemeentearchief Assen)

Toen halverwege de achttiende eeuw het oude kloosterkerkhof op de Brink vol begon te raken, werd het terrein tussen de huidige kleine Brink en de Noordersingel aangewezen als plek voor een nieuw kerkhof. Dit Nieuwe Kerkhof lag dus op de plek waar halverwege de negentiende eeuw het Paleis van Justitie aan de Brinkstraat werd gebouwd. Tegen het eind van de achttiende eeuw gingen er in de maatschappij steeds meer stemmen op om vanwege de volksgezondheid een eind te maken aan het begraven in de kerk. Het regelmatig openen van de kerkvloeren zorgde - naast het veroorzaken van verzakkingen en beschadigingen - voor stankoverlast in de kerk. Omdat alleen de rijken zich een graf in de kerk konden permitteren, heeft dat ons de uitdrukking 'rijke stinkerds' opgeleverd.

Keizer Napoleon bepaalde op 12 juni 1804 in zijn *Décret Impérial sur les Sépultures* dat niet alleen het begraven in kerken voortaan verboden was, maar ook binnen de bebouwde kom mocht er van de keizer niet meer begraven worden. Ook na het vertrek van de Fransen bleven in Nederland - na enige aanvankelijke aarzeling - de Franse regels gelden. In 1829 werden alle grotere gemeenten verplicht om een nieuwe

gemeentelijke begraafplaats buiten de bebouwde kom aan te leggen.

Door omstandigheden waren de Assenaren de landelijke regelgeving een stapje voor...

Klachten over kerkhof

Op 3 januari 1818 ontving het Asser gemeentebestuur een brief van gouverneur Petrus Hofstede van de provincie Drenthe. De brief bevatte slechts één zin, die niets aan duidelijkheid te wensen overliet:³

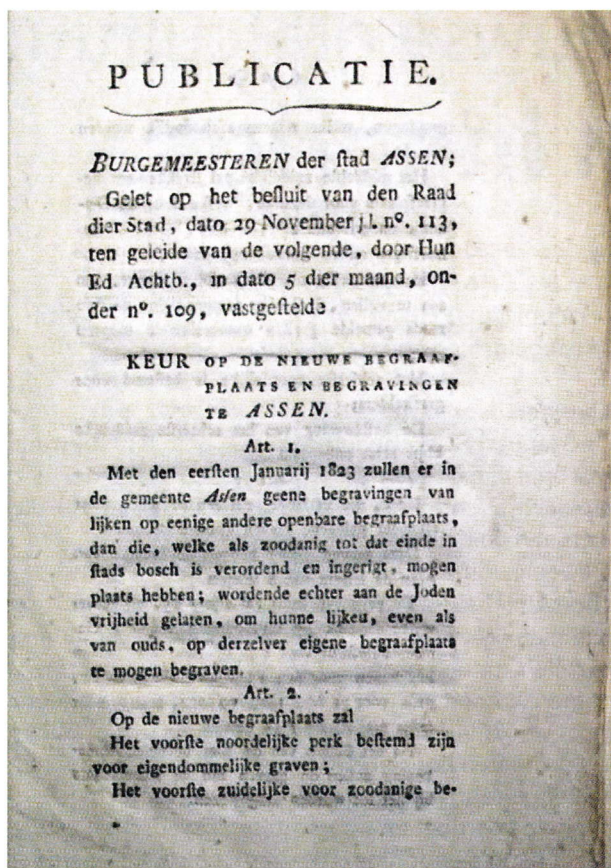
'De veelvuldige en aanhoudende klachten over de ongeschiktheid van het tegenwoordig kerkhof te Assen en de onwaarschijnlijkheid van de toestemming te zullen kunnen erlangen dat de lijken mogen opgenomen worden in de kerk alhier welke behalve andere inconveniënten daartoe ook te klein zoude zijn, zullen U. Ed. moeten bepalen om daarin te voorzien door het aanleggen van een nieuw kerkhof waartoe zich gelegenheid voordoet en waaromtrent ik wenschen zoude dat eerlang de noodige delibaratien bij U. Ed. wierde geopend, terwijl ik ter bespoediging van deze belangrijke zaak mij aanbiede met een commissie van U. Ed. de vereischte schikkingen te willen helpen beramen.'

Uiteraard ging het Asser gemeentebestuur niet tegen de wenschen van Hofstede in, want Hofstede's wil was wet in het Drenthe van die tijd. Bovendien begon ook het Nieuwe Kerkhof in de stad vol te raken.

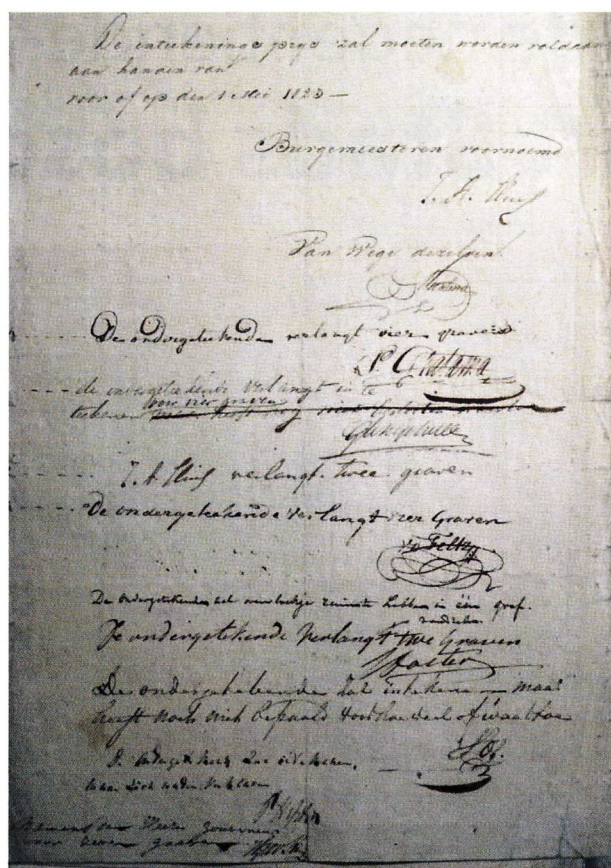
Er kwam een commissie met de gemeenteraadsleden Gustaaf Willem van der Feltz en Gerrit Vos die op onderzoek uitging. Op 1 juni 1818 rondden ze hun onderzoek af. De heren begonnen hun brief met de constatering dat:⁴

'(...) den klachten over het tegenwoordig kerkhof wel degelijk gegrond zijn, als zijnde thans door de merklijke vermeerdering van populatie niet alleen te klein, maar liggende bovendien veel te laag en (...) dat het zeer wenschelijk zoude zijn een ander kerkhof te appropriëren (in te richten) waartoe de uitgestrektheid van 't Stads Bosch naar onze opinie het beste terrein oplevert.'

Toen koning Lodewijk Napoleon het kleine Assen in 1809 tot stad maakte, had hij haar het Asserbos in eigendom gegeven. De nieuwe begraafplaats kon dus op eigen grond worden aangelegd hetgeen een finan-

▲ Gemeentelijke keur op de Nieuwe Begraafplaats uit 1822. (Drents Archief, gemeentearchief Assen)

▲ Lijst met intekenaren voor koopgraven op de nieuwe begraafplaats uit 1823. (Drents Archief, gemeentearchief Assen)

ciële meevaller betekende voor de gemeente die nog maar een jaar of tien zelfstandig was.

Plannen maken

Toen de eerste ideeën over de nieuwe begraafplaats op papier waren gezet, was de provincie in de persoon van gouverneur Petrus Hofstede niet echt te spreken over de plannen, zoals bleek uit een besluit van Gedeputeerde Staten van 26 december 1819. Ze waren het weliswaar met de aanleg van de begraafplaats in het Asserbos eens, maar ze hadden met 'het plan daartoe voorgedragen echter geen genoegen kunnen [nemen] vermits hetzelve naar eene veel te bekrompene schaal berekend is'.⁵ Het toen voorgestelde oppervlak was hooguit een derde van de uiteindelijk gerealiseerde begraafplaats.

Assen kon haar huiswerk overdoen en toen daar ettelijke maanden overheen gingen, moest het gemeentebestuur op het provinciehuis verschijnen. Op 25 oktober 1820 vergaderden de gedeputeerden met het Asser gemeentebestuur over de kwestie. Dit overleg had als opmerkelijke uitkomst dat er een brief naar

de regering van de Duitse stad Aurich ging om hen 'het plan van aanleg van het kerkhof te dier stede' te sturen: 'Het kerkhof te uwer stede heeft als met smaak aangelegd vele onderscheiding getrokken'.

Op 24 januari 1821 stuurde burgemeester Christian Bernhard Conring van Aurich een brief van vier kantjes met informatie over hun Neue Kirchhof.⁶ Er zat een ingekleurde plattegrond bij die de zoon van Conring gemaakt had 'nach hoffentlich den Beifall der Magistrat der Stadt Assen' (vertaling: die hopelijk op de goedkeuring van de regering van de stad Assen kan rekenen).

Assen ging nogal slordig om met advies van burgemeester Conring - de man hoorde acht maanden niets uit Assen - maar de gemeente was wel degelijk gearmeerd van wat er in Aurich was gerealiseerd. Op 31 maart 1821 werd in de Asser gemeenteraad een plan gepresenteerd met zes perken en een gracht rondom de begraafplaats. De afmetingen van de begraafplaats op deze tekening zijn exact dezelfde als die van de huidige Noorderbegraafplaats. Op de tekening was op de noordoostelijke hoek een poortgebouw à la Aurich

getekend. De doorgang was zo breed dat je met een rijtuig de begraafplaats op kon.

De totale aanleg van de nieuwe begraafplaats werd berekend op 2400 gulden. De begroting maakte duidelijk dat de opbrengst van het hout van de te kappen bomen en de verkoop van graven ruimschoots onvoldoende was om de kosten te dekken. Men kwam bijna de helft tekort waarna de raad besloot het financiële plaatje rond te maken door de bouw van het poortgebouw te schrappen.

Nu dat gebouw er niet kwam, werd de toegangsdam halverwege de oostkant van de begraafplaats gelegd ter hoogte van de centrale laan over begraafplaats. Dit is de plek waar nog steeds de toegang tot de Noorderbegraafplaats ligt. In het najaar van 1821 kon met de aanleg van de Noorderbegraafplaats begonnen worden.

Gemeentelijk reglement

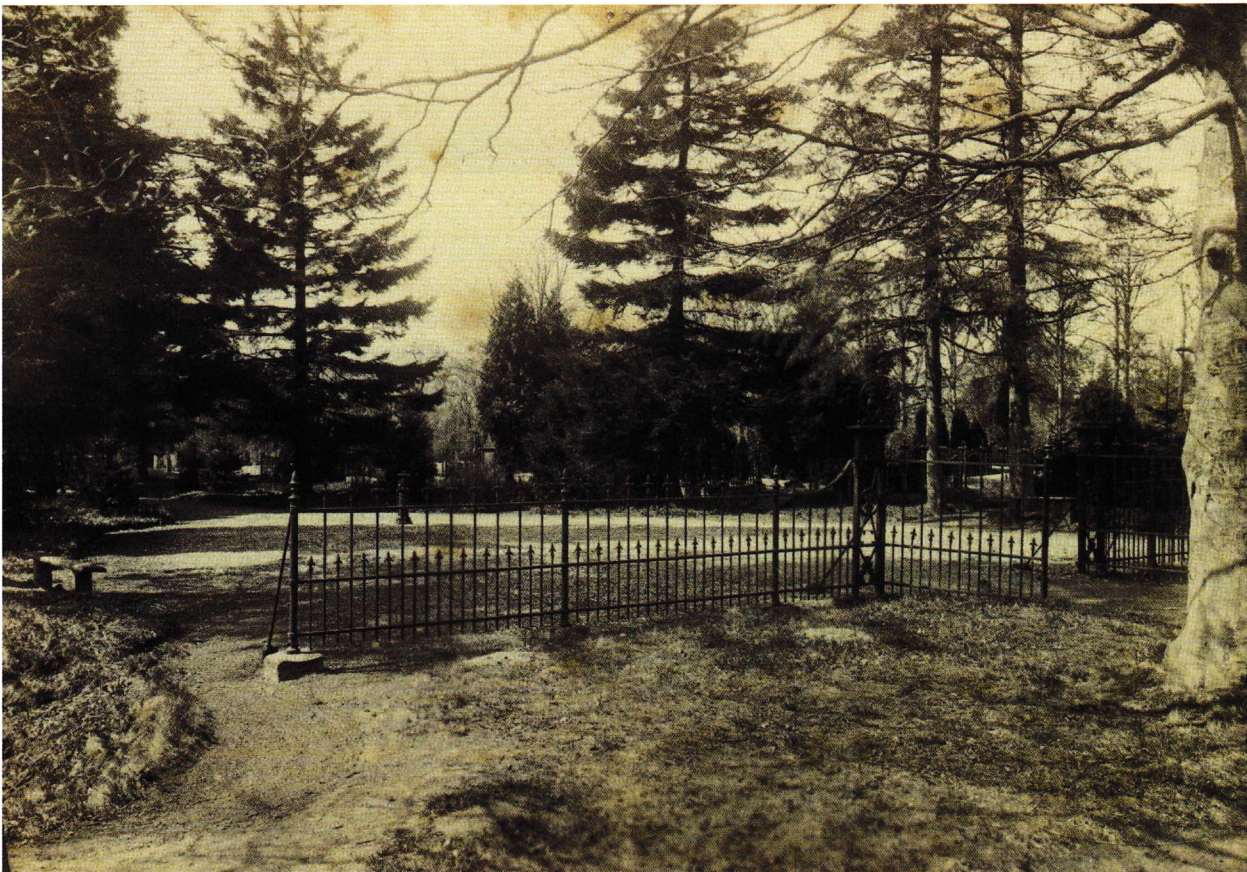
Ondertussen was het Asser gemeentebestuur druk bezig een reglement voor de nieuwe begraafplaats op

papier te krijgen. De burgemeesters Sibrand Gratama en Gerrit Kniphorst kregen de opdracht samen met gemeentesecretaris Willem Johannes Meinsma een gemeentelijke keur te maken.

De gemeenteraad keek kennelijk over de schouders van de drie heren mee, want af en toe vond er enige bijsturing plaats. Bijvoorbeeld over het voorstel om de behoeftigen zonder klokgelui in alle stilte vóór negen uur te begraven. Het hen onthouden van deze traditionele afscheidsklanken ging de meeste raadsleden te ver. Een van hen merkte fijntjes op:⁷

'Bij den dood zijn alle menschen gelijk en wanneer er geene bijzondere redenen bestaan, waarom de lijken van deeze of geene in dit opzigt eene andere behandeling dan die van anderen te beurt valt, moet men mijner inziens deeze reden niet zoeken in de behoefte der overledenen.'

Uiteindelijk kwam in de gemeentelijke keur te staan dat het klokluiden van de kerk op de Brink helemaal afgeschaft werd. Als de familie het toch op prijs stelde, moest ze daarvoor twee gulden extra betalen.

▲ De oudste foto van de Noorderbegraafplaats werd gemaakt door de Groninger fotograaf Johannes Gerhardus Kramer rond 1885. (foto: J.G. Kramer - Drents Archief / collectie Drents Museum)

▲ Perk 1 Noorderbegrafplaats anno 2021. (foto: Lukas Kwant)

Op 5 november 1822 stelde de Asser gemeenteraad de 'Keur op de nieuwe Begraafplaats en Begravingen te Assen' vast om het gebruik van de begraafplaats en de uitgifte van graven officieel vast te leggen.⁸ Artikel 1 luidde:

'Met den eersten Januarij 1823 zullen er in de gemeente Assen geen begravingen van lijken op eenige andere openbare begraafplaats dan die welke tot dat eind in Stads bosch is verordend en ingerigt, mogen plaats hebben. Wordende echter aan de Joden vrijheid gelaten om hunne lijken even als vanouds op derzelver eigene begraafplaats te mogen begraven.'

De uitzondering voor de Joodse Assenaren had betrekking op het feit dat zij toen al over een eigen begraafplaats op het Twijfelveld beschikten. Daar ligt tot op de dag van vandaag de Joodse begraafplaats.

Indeling begraafplaats

De zes perken van de Noorderbegrafplaats kregen specifieke bestemmingen.

- In Perk 1 en Perk 3 (voorste noordelijke perk en achterste noordelijke perk) kwamen koopgraven ('eigendommelijke graven').
- Perk 4 (voorste zuidelijke perk) kreeg huurgraven. Later werden ook Perk 2 (middelste noordelijke perk) en Perk 6 (achterste zuidelijke perk) voor huurgraven gebuikt ('begravingen welke telkens afzonderlijk worden betaald').
- In Perk 5 (middelste zuidelijke perk) ging de Hervormde Diaconie overledenen begraven als de familie het zelf niet kon betalen ('armen-graven').

In de gemeentelijke keur van 1822 werd de prijs van de 'eigendommelijke graven' vastgesteld op 25 gulden. Wie echter bij voorintekening vóór 15 maart 1823 een graf kocht, kreeg een reductie van 10 gulden op de koopprijs. Er werden in de voorverkoop maar liefst dertig graven verkocht. J.J.W. van Prehn en F.H. van Dunné kochten elk één graf en J. Docter, J. Sluis en S. Collard namen twee graven af.

G. Vos bestelde drie graven en G.W. van der Feltz, G. Kniphorst en S. Gratama elk vier.

Gouverneur Petrus Hofstede spande de kroon, want hij bestelde zeven graven voor zijn familie.

Op 1 januari 1823 werd de nieuwe begraafplaats in gebruik genomen. De eerste die er haar laatste rustplaats kreeg, was Jantje Harms. Ze was de weduwe van de uit Bentheim afkomstige arbeider Herman Hendrik Mennega. Jantje Mennega-Harms was op 72-jarige leeftijd overleden en ze werd op 8 januari begraven. In het eerste jaar vonden er achttien begrafenissen plaats.

Negentiende-eeuwse grafcultuur

De oudste delen van de Noorderbegraafplaats zijn fraaie voorbeelden van de negentiende-eeuwse grafcultuur, met name dankzij de smeedijzeren en gietijzeren monumenten. Tussen 1870 en 1920 zijn ongeveer honderdvijftig ijzeren hekken rond een groot aantal graven geplaatst. Daarvan zijn op de Noorderbegraafplaats ongeveer honderd bewaard gebleven; zo'n aantal mag je gerust uniek in Nederland noemen.

Het fraaiste hek van de Noorderbegraafplaats is ongetwijfeld het toegangshek. Bij de opening in 1823 vond de gemeente 'een eenvoudig maar suffisant hek' van hout voldoende. Toen dat in 1858 kapot ging, kocht de gemeente een gietijzeren hek van de Deventer ijzergieterij Nering Bögel. De Asser steenhouwer Johannes Stuvél mocht fl. 35,50 in rekening brengen om het oude hek weg te halen en het nieuwe te plaatsen.

De man maakte bij deze klus een opmerkelijke fout. Het ijzeren toegangshek hoorde namelijk aan de linkerzijde van de grote toegangshekken geplaatst te worden. Dit onderdeel monteerde Stuvél echter aan de rechterzijde, zodat het hek bij het openen naar buiten naar de bezoeker toe draaide.

Dit monumentale hek markeert nog steeds de toegang tot de Noorderbegraafplaats. Het is inmiddels een rijksmonument geworden. In het hek zijn veel doodssymbolen verwerkt, zoals de in zijn staart bijtende slang van het eeuwige leven, de dovende fakkel, het uiltje met een lauwerkrans, de zeis als attriboot van De Dood en de vliegende zandloper die het verstrijken van de tijd symboliseert.

▲ De grafmonumenten Brumsteede (links) en Servatius/Van Bulderen (rechts) in Perk 3 op de Noorderbegraafplaats op een foto uit de jaren vijftig. Na de restauratie – het momument Servatius/Van Bulderen is eind juli teruggeplaatst, het monument Brumsteede volgt later - zien ze er opnieuw zo uit. (Drents Archief / collectie gemeente Assen)

Deze maand verschijnt bij Van Gorcum het boek *Voor deez' aard verloren*. Hierin beschrijven Bertus Boivin, Lukas Kwant en Jan Lagendijk de geschiedenis van de Noorderbegraafplaats waarbij ook de andere begraafplaatsen van vroeger en nu in Assen ter sprake komen. Ook brengt het boek in beeld hoe de landschapsarchitectuur van begraafplaatsen en de vormgeving van grafmonumenten zich de afgelopen twee eeuwen ontwikkelden. Het bijna tweehonderd pagina's tellende *Voor deez' aard verloren* verschijnt in de Nieuwe Asser Historische Reeks.

Monumentale graven

In de koopgraven in Perk 1 en Perk 3 liggen tientallen Assenaren begraven die in de negentiende eeuw het beeld van de Drentse hoofdstad bepaalden. Zo zijn naast gouverneur Petrus Hofstede maar liefst 44 van zijn familieleden op de Noorderbegraafplaats begraven. Andere vooraanstaande Drentse families die er met een flink aantal graven zijn vertegenwoordigd, zijn de families Servatius (23 graven), Vos (23), Oosting (21), Gratama (18), Homan (16) en Van Holthe tot Echten (12).

Het feit dat het iemand bij leven voor de wind was gegaan, moest bij voorkeur ook na de dood van de betrokkene zichtbaar blijven. Met name in Perk 3

rechtsachter op de begraafplaats zijn hiervan monumentale staaltjes zichtbaar gebleven. De twee meest opvallende zijn de grafmonumenten Servatius/Van Bulderen en Brumsteede die de status van rijksmonument hebben gekregen.

Het monument Servatius/Van Bulderen valt op door een forse gietijzeren zuil. Na het overlijden van de Asser wethouder Gerard Pieter Servatius in 1860 kocht zijn weduwe Catharina Maria van Bulderen drie graven:⁹

'(...) om te worden ingerigt tot grafkelder, zijnde twee ruimten in de breedte en een om te dienen tot ingang, te zamen eene oppervlakte hebbende van ongeveer tien en een halve vierkante Nederlandsche ellen en zulks tegen een betaling eener Som van f. 30,- voor ieder, alzoo tezamen f. 90,-'

Op de grafkelder liet de familie in 1861 de Haagse firma Enthoven & Co een gietijzeren grafmonument plaatsen. Aan de voorzijde van deze grafzuil is een rechthoekige gleuf te zien op de plaats waar de naam Servatius had kunnen staan. Tot op de dag van vandaag is niet duidelijk waarom deze opening hier zit. Het monument heeft aan deze opmerkelijke gleuf de bijnaam het 'Monument met de Brievenbus' te danken.

Hilarius Brumsteede had in 1863 zijn vrouw Martina Servatius verloren. Ze was een dochter van Gerard Pieter Servatius en werd bij haar vader in het familiegraf Servatius/Van Bulderen bijgezet. Na het overlijden van Catharina van Bulderen in 1872 was de grafkelder vol en Brumsteede zou niet bij zijn vrouw in de grafkelder kunnen. Hierop verzocht hij het gemeentebestuur niet alleen om twee graven te mogen kopen, maar hij wilde ook een vergunning om een grafkelder te laten bouwen en een monument te plaatsen. Hilarius Brumsteede wilde duidelijk niet onderdoen voor zijn schoonfamilie.

Brumsteede schafte zich een kolossaal monument aan bij de Asser IJzergieterij. Voordat dit op de Noorderbegraafplaats werd opgebouwd, stond het in 1879 in Arnhem tentoongesteld op de Nationale Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid. In 1881 werd Hilarius Brumsteede in de grafkelder onder zijn monument bijgezet. Op twee kleine grafborden aan het hek staan de namen van een dochter van Brumsteede en een kleinzoon.

Met zijn bijna vijf meter is dit het hoogste gietijzeren grafmonument in Nederland. Meindert Stokroos, die geldt als dé autoriteit op het gebied van dergelijke monumenten, zei over het monument Brumsteede: 'Ik heb vrijwel alle historische begraafplaatsen in

Nederland bezocht en vele ijzeren en gietijzeren graftekens gezien, maar dit is echt het allermooiste.¹⁰ Enige tijd geleden heeft de gemeente Assen geld beschikbaar gesteld voor de restauratie van beide rijksmonumenten. In 2021 keren ze in oude glorie terug op hun vertrouwde plek in Perk 3.

Aanleg Zuiderbegraafplaats

Aan het eind van de jaren tachtig van de negentiende eeuw telde de gemeente Assen bijna negenduizend inwoners en daarmee was het inwoneraantal sinds het openingsjaar van de Noorderbegraafplaats meer dan verviervoudigd. De Noorderbegraafplaats begon vol te raken. De huurgraven en armengraven waren voor de tweede, soms zelfs derde keer gebruikt en de ruime opzet uit 1822 was vrijwel geheel verdwenen. Het werd woekeren met de ruimte. Op 21 december 1886 kwam het college met een brief naar de gemeenteraad waarin twee opties werden aangegeven voor het te volgen beleid:

▲ Toegangshek Noorderbegraafplaats anno 2021.
(foto: Lukas Kwant)

de bestaande begraafplaats uitbreiden of een nieuwe laten aanleggen in het zuiden van het Asserbos aan de Beilerstraat. De gemeenteraad koos voor de laatste mogelijkheid. Tuinarchitect Jan Vroom sr. maakte voor de nieuwe begraafplaats, die de Zuiderbegraafplaats zou gaan heten, een ontwerp met gebogen lanen met bomen aan weerszijden en een groot perk met rododendrons. Het ontwerp van Vroom paste naadloos in de traditie van de Engelse landschapsstijl die in de negentiende eeuw snel in populariteit had gewonnen en week daarmee sterk af van de strakke aanleg van de perken van de Noorderbegraafplaats.

De Noorderbegraafplaats heeft nog twee authentieke negentiende-eeuwse gedeelten: Perk 1 rechts vooraan en Perk 3 rechts achter. De overige vier perken zijn in de jaren veertig en vijftig weer in gebruik genomen in afwachting van de aanleg van De Boskamp. Nieuwe waardering voor oude begraafplaatsen rond 1990 leidde tot de 'herontdekking' van de Noorderbegraafplaats als waardevol cultureel erfgoed. In 1994 werden het toegangshek en de grafmonumenten Brumsteede en Servatius/Van Bulderen rijksmonumenten. De begraafplaats als geheel is sinds 1999 een gemeentelijk monument.

Sinds 2014 ontfermt de Stichting Noorderbegraafplaats Assen zich over de begraafplaats en werken de vrijwilligers van de stichting onvermoeibaar aan het herstellen van de graven en het onderhoud van het groen. Ze beletteren de zerken, repareren oude ijzeren hekken en herstellen metselwerk. Tussen de bedrijven door laten ze bezoekers graag 'hun' begraafplaats zien.

Noten

1. De opening van de Zuiderbegraafplaats in 1892 bezorgde de oude begraafplaats de naam Noorderbegraafplaats.
2. Kobeke Beekhuis-Snieders 'Begraven in Assen vóór 1823' in AHT 1993/3.
3. Brief Hofstede 03.01.1818 (Drents Archief/Oud-Archief van de gemeente Assen).
4. Brief G.W. van der Feltz en G. Vos 21.06.1818 (DA/ OAA).
5. Besluit Gedeputeerde Staten 26.12.1819 (DA/ OAA).
6. Brief C.B. Conring 24.01.1821 (DA/ OAA).
7. Raadsvergadering gemeente Assen 31.03.1822.
8. Keur op de nieuwe Begraafplaats en Begravingen te Assen 05.11.1822 (DA/ OAA).
9. Brief gemeente Assen 20.07.1860 (DA/ OAA).
10. Meindert Stokroos in F.H. Keverlingh Buisman e.a. (red.), De Monumenten van Drenthe I (Assen, 1985), pag. 147.